

Mgr Marcin Dziwisz

UMCS Lublin

Językowe mechanizmy tworzenia autorskich neologizmów w utworach z gatunku *fantasy* (na przykładzie opowiadań Andrzeja Sapkowskiego)

Neologizmy stanowią nieodłączny element warstwy leksykalnej tekstów z gatunku literatury *fantasy*. Za pomocą tego typu leksyki pisarze-fantaści kreują nowy fantastyczny świat, nasycony realiami zupełnie nieprzystającymi do znanej czytelnikowi rzeczywistości.

Niniejszy artykuł poświęcony zostanie językowym mechanizmom tworzenia neologizmów w tekstach z kręgu literatury *fantasy*. Przeanalizujemy, które z typów słowotwórczych są najbardziej rozpowszechnione w badanych przez nas utworach, a które nie są przez autora wykorzystywane lub wykorzystywane tylko w niewielkim stopniu. Kwestią, na którą zwrócimy szczególną uwagę, będzie to, jakie części mowy najczęściej stanowią podstawę słowotwórczą dla budowanych przez autora nowotworów językowych. Postaramy się także znaleźć odpowiedź na pytanie, czy występowanie określonego typu słowotwórczego wiąże się z jakimiś prawidłowościami, czy jest jedynie dziełem przypadku. Nasze badania prowadzone będą na dwóch zbiorach opowiadań Andrzeja Sapkowskiego: *Ostatnie życzenie* oraz *Miecz przeznaczenia*¹.

Neologizmy stały się przedmiotem zainteresowań wielu uczonych. W swoich badaniach skupiają się oni na ich strukturze, semantyce czy sposobach przekładu. Wymienić tu należy takie nazwiska, jak Milena Chomik, Monika

¹ Analizie została poddana leksyka pochodząca z dwóch zbiorów opowiadań Andrzeja Sapkowskiego: *Miecz przeznaczenia*, Warszawa 1992 oraz *Ostatnie życzenie*, Warszawa 1993.

Krajewska, Aleksandra Klęczar, Natalia Glinka, Marina Berezna². Jak pisze Tatiana Popowa³:

Autorskie neologizmy doczekały się w literaturze naukowej wielu licznych określeń, częstokroć dublujących się nawzajem. Są to: autorskie nowotwory, neologizmy poetyckie, neologizmy twórcze, neologizmy stylistyczne, indywidualne neologizmy, słowa „samoróbki”, słowa-meteory, słowa „jednodniowe”, czy egologizmy⁴.

Jak można zauważyć, większość przytoczonych wyżej określeń, odnoszących się do tej grupy leksyki, świadczy o tym, iż problem jej opisu pojawia się już na poziomie terminologicznym. Autorka powyższego cytatu rozpatruje ponadto kwestię okazjonalizmów, rozumiejąc je jako

[...] jednorazową jednostkę leksykalną pozbawioną odtwarzalności, a co za tym idzie, także ciągłości historycznej swego istnienia. Słowa takie, w przeciwieństwie do neologizmów, którym można przeciwstawić archaizmy, nie podlegają na gruncie językowym procesowi starzenia się. Dopiero poprzez wnikięcie do języka, w tym także w ramy jego procesów historycznych, stworzone słowo staje się neologizmem. Termin okazjonalizm dosyć szeroko wykorzystywany jest w lingwistyce, jednakże nie doczekał się on na chwilę obecną powszechnie przyjętego określenia⁵.

Indywidualna, autorska kreacja nowotworów językowych nabiera szczególnego charakteru w utworach z gatunku literatury fantastycznej. Związane jest to z faktem, iż za pomocą takiego rodzaju leksyki pisarz nadaje nazwy wszelkiego rodzaju subiekptom fantastycznej rzeczywistości, tj. magicznym przedmiotom, zaklęciom czy wreszcie fantastycznym istotom.

Nauka o języku wyróżnia kilka rodzajów neologizmów. Jak pisze Olena Selivanowa:

² Zob. M. Chomik, *Neofrazeologizmy a odmienność świata przedstawionego w twórczości braci Strugackich*, [w:] *Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza*, red. A. Pstyga, Gdańsk 2005; A. Klęczar, *Harry Potter i (rzekomo) martwe języki, czyli o tłumaczeniu powieści J.K. Rowling na języki klasyczne*, [w:] *Nowy Filomata*, red. J. Korpanty, Kraków 2006; M. Krajewska, M. Chomik, *Granice przekładalności; czyli o grze słów kilka – na materiale języka polskiego i rosyjskiego*, [w:] *Przekładając nieprzekładalne*, red. O. Kubińska, W. Kubiński, Gdańsk 2004; М.В. Бережна, *Переклад зоонімів у дитячій літературі жанру фентезі*, [в:] *Вісник Київського Національного лінгвістичного університету*, Київ 2012; Н.В. Глінка, А.С. Хмара, *Особливості перекладу термінів та неологізмів у творах наукової фантастики*, [в:] *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*, Луцьк 2010.

³ Wszystkie cytaty z literatury przedmiotu zostały przytoczone w przekładzie autora artykułu.

⁴ Т.В. Попова, *Русская неология и неография*, Екатеринбург 2005, s. 18.

⁵ Ibidem.

[...] z uwagi na sposób wniknięcia do języka, neologizmy dzielą się na leksykalne (notwory lub zapożyczenia) oraz semantyczne, obejmujące znane już słowa, które nabrały nowego znaczenia. Ponadto wśród tej grupy leksyki wyróżniane są neologizmy ogólnojęzykowe oraz okazjonalizmy. Okazjonalizmy tworzone są przez autorów w celu wzbogacenia języka utworu, wzmocnienia jego ekspresji⁶.

Ponadto badaczka wyróżnia następujące sposoby tworzenia tego rodzaju leksyki: kreację (stworzenie całkowicie nowych znaków), różnego typu derywacje, kalkowanie, zapożyczenie, czy wreszcie nadawanie istniejącym leksemom nowych znaczeń⁷.

Jak można zauważyć, sposobów tworzenia neologizmów jest bardzo dużo. Nas interesują przede wszystkim mechanizmy słowotwórcze, pozwalające autorowi na tworzenie tego typu leksyki w obrębie języka polskiego. Na kartach badanych utworów Andrzeja Sapkowskiego znaleźć możemy co najmniej kilkanaście nazw fantastycznych stworzeń, będących wykreowanymi przez autora neologizmami.

Pierwszą z nietypowych istot, jaką możemy wskazać, wędrując poprzez stworzony przez autora fantastyczny świat, jest *szczurołak*. Nazwa tej istoty została utworzona poprzez połączenie rzeczownika *szczur* z formantem *-olak*. Można więc zauważyć wyraźne podobieństwo do leksemu *wilkołak*. W tym przypadku podstawę słowotwórczą nowo powstałego wyrazu stanowi rzeczownik. Podobnie sytuacja przedstawia się w przypadku neologizmu *bobolak*. Jednak trudno tu jednoznacznie wskazać motywację słowotwórczą. Być może nazwa tego stworzenia związana jest ze słowem *bobo*, które odsyła do istoty pochodzącej z polskiego folkloru – jednego z demonów z wierzeń słowiańskich⁸. Dokonana przez Sapkowskiego modyfikacja formalna zaczerpniętego z wierzeń ludowych leksemu, a także obecność w strukturze stworzonego przez niego neologizmu elementu *-l-* może, podobnie jak w poprzednim przykładzie, sugerować podobieństwo do leksemu *wilkołak*, a więc do istoty człekopodobnej lub zwierzęcia z pewnymi cechami ludzkimi.

Innym bardzo ciekawym neologizmem jest słowo *mimik*. Jak można się domyślać, nazwa tego stworzenia została utworzona od słowa *mim* poprzez dodanie formantu przyrostkowego *-ik* lub od słowa *mimika* poprzez odrzucenie końcówki *-a*. W tym przypadku możliwe są dwie podstawy słowotwórcze, będące rzeczownikami. Kolejnym stworzeniem, którego nazwa zostanie poddana analizie, jest neologizm *topiec*. Leksem ten został utworzony od czasownika *topić się* za pomocą formantu przyrostkowego *-ec*, który może wskazywać na cechę tej istoty, a więc to, że może ona kogoś utopić lub też na to, że sama, będąc kiedyś człowiekiem, została utopiona. Z drugiej strony użyta przez Andrzeja Sapkowskiego forma *topiec*

⁶ O.O. Селіванова, *Лінгвістична енциклопедія*, Полтава 2011, s. 504.

⁷ Ibidem.

⁸ B.A. Podgórcy, *Wielka Księga Demonów Polskich – leksykon i antologia demonologii ludowej*, Katowice 2005, s. 54.

mogła powstać wskutek derywacji wstecznej rzeczownika *topielec*. Można więc zauważyć, iż podstawę słowotwórczą stanowić może w tym przypadku zarówno rzeczownik, jak i czasownik.

Podobny jest kolejny neologizm, a mianowicie *plawun*, którego nazwa, podobnie jak w poprzednim przykładzie, została utworzona od czasownika, w tym przypadku *plywać*, za pomocą formantu przyrostkowego *-un*, który niesie ze sobą znaczenie wykonawcy czynności. Możemy tu także zaobserwować oboczność w obrębie podstawy słowotwórczej, a konkretnie wymianę *y//a*. Kolejnym fantastycznym zwierzęciem wykreowanym przez Sapkowskiego jest *gigaskorpion*. Nazwa tego stworzenia została utworzona poprzez połączenie greckiego przedrostka *giga* ze słowem *skorpion*. Powstały w ten sposób neologizm można uznać za hybrydę językową – wyraz złożony z dwóch członów, z których jeden jest rodzimy, a drugi zapożyczony z języka obcego⁹. Podstawą słowotwórczą dla tego neologizmu jest rzeczownik.

Innym neologizmem stworzonym przez Sapkowskiego jest *mglak*. Nazwa tego stworzenia została utworzona poprzez połączenie rzeczownika *mgła* z formantem *-ak*, oznaczającym nosiciela cechy. Podstawę słowotwórczą stanowi w tym przypadku rzeczownik. Następnym fantastycznym zwierzęciem, pojawiającym się w analizowanych utworach, jest *wijun*. Słowo to zostało utworzone od czasownika *wić się*, który w połączeniu w formantem *-un*, wskazującym na wykonawcę czynności, dał wyraz pochodny w postaci neologizmu *wijun*. Z drugiej strony nazwa danego stworzenia mogła zostać utworzona poprzez dodanie formantu *-un* do nazwy realnie istniejącego zwierzęcia, a mianowicie *wija*.

Ciekawym neologizmem spotykanym w utworach o przygodach Wiedźmina jest słowo *błądak*. Nazwa tego stworzenia została utworzona od czasownika *błądzić*, czyli „być w błędzie, mylić się, popełniać błędy, chodzić, jeździć, szukając określonego celu, mieć mylne pojęcie, zmylić drogę, chodzić bez celu, po omacku, błąkać się”¹⁰, za pomocą formantu *-ak*. Jak można zauważyć, w odróżnieniu od poprzedniego przykładu, podstawę słowotwórczą powstałego neologizmu stanowi czasownik. Ponadto, analizując jego strukturę, możemy zaobserwować zmiany fonetyczne w obrębie podstawy słowotwórczej. Wyraźnie widoczna jest w tym przypadku alternacja *ę//ą*.

Kolejnym neologizmem, który warto przeanalizować, jest *przeraza*. Leksem ten powstał poprzez połączenie czasownika *przerazać* z formantem przyrostkowym *-za*. Podstawą słowotwórczą nowo powstałego wyrazu jest więc czasownik. Bardzo ciekawym stworzeniem, spotykanym w utworach Sapkowskiego jest *żyrytwa*. Nazwa tego zwierzęcia została utworzona, podobnie jak w poprzednim

⁹ S. Sierotwiński, *Słownik terminów literackich*, Wrocław 1986, s. 95.

¹⁰ *Mały słownik języka polskiego*, red. S. Skorupka, Warszawa 1969, s. 50.

przykładzie, poprzez połączenie czasownika *żreć* z formantem przyrostkowym *-ytwa*, który wskazuje na główną cechę tej istoty, a mianowicie zdolność do pożerania swoich ofiar. Ponadto możemy w tym przypadku zaobserwować zmiany ilościowe w rdzeniu nowo powstałego leksemu, pojawia się w nim element *y*. W tym przypadku podstawą słowotwórczą jest również czasownik.

Następnym neologizmem, który został poddany przez nas analizie, jest nazwa *zjadarka*. Leksem, powstały od czasownika *zjadać* za pomocą formantu przyrostkowego *-rka*, oznacza wykonawcę czynności. Podstawą słowotwórczą, która posłużyła autorowi do stworzenia opisywanego wyżej neologizmu, jest czasownik. Kolejnym ciekawym neologizmem jest leksem *pochmurnik*. Jego nazwa utworzona została za pomocą połączenia przymiotnika *pochmurny* z formantem w postaci sufiksu *-ik*, wskazującego na wykonawcę czynności. Podstawę słowotwórczą w tym przypadku stanowi przymiotnik *pochmurny*, który sam jest derywatem od wyrazu podstawowego *chmura*. Innymi stworzeniami, spotykanymi na kartach utworu Sapkowskiego, są *morszczyнки*. Nazwa tych istot została utworzona poprzez dodanie do leksemu *morski* formantu *-ynka(ki)*, który wskazuje na miejsce przebywania tych stworzeń. Tu z kolei podstawą słowotwórczą jest przymiotnik.

Bardzo ciekawą rasą zamieszkującą stworzoną przez pisarza krainę są *niziołki*. Nazwa tych stworzeń została utworzona poprzez połączenie przymiotnika *niski* z formantem *-olek*, wskazującym na ich cechę – niski wzrost. Podstawą słowotwórczą w tym przypadku jest również przymiotnik. Interesującym sposobem tworzenia autorskich okazjonalizmów, chociaż rzadko spotykanym w badanych przez nas utworach, jest wprowadzanie do istniejących już słów cech gwarowych. Za przykład może nam posłużyć leksem *nietopyrz*, gdzie fonem [e] został zastąpiony fonemem [y], co nadaje całej nazwie wyraźnych cech dialektalnych.

Osobną grupę neologizmów, która w niniejszym artykule zostanie poddana analizie, stanowią złożenia. W utworach Andrzeja Sapkowskiego spotkać można kilka przykładów zastosowania tego rodzaju neologizmów.

Pierwszym leksemem, który zaliczyć można do wskazanej grupy neologizmów jest *smokożółw*. Sapkowski tworzy nazwę tego stworzenia poprzez połączenie dwóch rzeczowników: *smok* oraz *żółw* za pomocą formantu łączącego *-o-*. Jak można zauważyć, mamy tu do czynienia nie z jednym, a z dwoma rdzeniami, a – co za tym idzie – podstawę słowotwórczą tworzą nie jeden, tylko dwa rzeczowniki. Ciekawy wydaje się fakt, iż za pomocą mechanizmów słowotwórczych udaje się autorowi połączyć w jeden wyraz komponenty mające bardzo odległe znaczenia.

Kolejnym zwierzęciem, którego nazwa została wykreowana przez autora *Wiedźmina*, jest *ornitodragon*. Neologizm ten posiada dwa pochodzące z języka greckiego komponenty: *ornito*, oznaczający ptaka, oraz *drakon*, oznaczający smoka. Połączono je za pomocą formantu łączącego *-o-*. Zatem powstały neologizm można zaklasyfikować jako złożenie. Interesującym zwierzęciem jest *widlogon*.

W tekście utworu nazwa ta została utworzona za pomocą zrostu – „wyrazu powstałego przez połączenie elementów struktury składniowej w jedną całość, stanowiącą także pojedynczy wyraz fonologiczny, czyli posiadającą tylko jeden akcent główny”¹¹. Komponentami wyrazowymi, do których odsyła nazwa *widlogon*, są słowa *widły* oraz *ogon*, połączone za pomocą międzyrostka *-o-*, a zatem podstawę słowotwórczą stanowią w tym przypadku dwa rzeczowniki.

Bardzo ciekawymi, tym razem wodnymi stworzeniami, zamieszkującymi stworzoną przez autora krainę, są *rybostwory*. Nazwa tego stworzenia została utworzona poprzez połączenie dwóch rzeczowników – *ryba* oraz *stwór* – za pomocą międzyrostka *-o-*. Podobnie jak w omawianych wyżej przypadkach, mamy tu do czynienia ze złożeniem, a podstawę słowotwórczą stanowią dwa rzeczowniki. Ciekawy wydaje się fakt, iż pierwszy z komponentów – *ryba* – odsyła dany neologizm do konkretnych, istniejących zwierząt, natomiast komponent *stwór* przesuwając znaczenie powstałego neologizmu ku sferze *fantasy*.

Interesującym przykładem zwierzęcia stworzonego przez Andrzeja Sapkowskiego jest *koźloróg*. Analizując strukturę tej nazwy, można zauważyć, iż stanowi ona złożenie, w którym za pomocą międzyrostka *-o-* połączone zostały dwa komponenty: *koziół* oraz *róg*. Wyraźnie widać, iż mamy tu do czynienia z dwiema podstawami słowotwórczymi, a konkretnie z dwoma rzeczownikami.

W niniejszym artykule przeanalizowano dwadzieścia jeden leksemów, będących stworzonymi przez Andrzeja Sapkowskiego neologizmami. Z przeprowadzonych obserwacji wynika, iż najpopularniejszą podstawą słowotwórczą są rzeczowniki (jedenaście użyć), następnie czasowniki (sześć użyć), przymiotniki (trzy użyć), stylizacja gwarowa (jedno użyć). Najczęściej spotykanymi formantami słowotwórczymi są przyrostki oraz międzyrostki (odpowiednio dwanaście oraz pięć użyć). Nie stwierdzono wykorzystania formantów przedrostkowych. Ciekawą grupę stanowią neologizmy będące złożeniami. W badanych przez nas tekstach stwierdzono pięć jednostek tego typu. Komponentami utworzonych w ten sposób nazw są przede wszystkim rzeczowniki. Ponadto można zauważyć, iż stworzone przez Sapkowskiego neologizmy odsyłają przede wszystkim do cech wyglądu danego stworzenia oraz jego stosunku do człowieka. Ich struktura stanowi dla czytelnika, oprócz tekstu utworu, istotne źródło informacji dotyczącej tych niezwykłych istot. Podczas analizy materiału badawczego nie stwierdzono ograniczeń jedynie do jednego typu słowotwórczego. Stosowane przez autora formanty są dosyć zróżnicowane. Wyrażają przede wszystkim znaczenie nosiciela cechy lub wykonawcy czynności.

¹¹ Ibidem, s. 228–229.

Summary

Linguistic Mechanisms of Creating Authorial Neologisms in Literary Works of the Fantasy Genre (Based on Andrzej Sapkowski's Short Stories)

This article concerns language mechanisms used by Andrzej Sapkowski to create linguistic neologisms. It focuses on their structure, semantics and defining the role of this kind of lexicon in the linguistic image of fantasy world. Moreover, the author wanted to show how neologisms function in a given text, what their function is and how they influence the authorial idiolect of the writer.

